

Tekst 3.1

Jilt Jorritsma, 'Een crisis van de verbeelding' in: OU-cursus *Introductiecursus Cultuurwetenschappen. Culturele perspectieven op het klimaatdebat* CB6302 (Heerlen 2022) 1-3.

De klimaatcrisis wordt ook wel een crisis van de verbeelding genoemd. Hoewel de dreiging van de aanstaande gevolgen van de klimaatcrisis overal worden gevoeld, lukt het maar moeilijk om tot concrete maatregelen te komen. Klimaatverandering is een vorm van wat de taalwetenschapper Rob Nixon 'traag geweld' noemt: een vorm van geweld die niet spectaculair is, maar juist geleidelijk en daardoor onzichtbaar. Traag geweld maakt slachtoffers in de verre toekomst of aan de andere kant van de wereld, maar in het hier en nu is het moeilijk invoelbaar.¹ Verhalen zouden een geschikt middel kunnen zijn om klimaatverandering zichtbaar en invoelbaar te maken. In het boek *The value of ecocriticism* (2019) introduceert filosoof Timothy Clark de term *scalar literacy*, ofwel schaalgeletterdheid. Daarmee doelt hij op de mogelijkheid van literatuur om de enorme schaal van klimaatverandering terug te brengen naar iets wat behapbaar en voorstelbaar is.² Een romanpersonage kan bijvoorbeeld geconfronteerd worden met de gevolgen van een overstroming of een bosbrand. De Indiase schrijver Amitav Ghosh is echter minder optimistisch over de mogelijkheid van literatuur om rekenschap te geven van de overweldigende schaalgrootte en complexiteit van klimaatverandering. In *The great derangement. Climate change and the unthinkable* (2016) stelt hij dat bestaande verhaalvormen ontoereikend zijn om lange tijdschalen en globale dimensies van de klimaatcrisis te bevatten.³ Juist omdat verhalen vaak over individuen of enkele personen gaan, beslaan relatief korte perioden, beperkte locaties en worden voornamelijk gedreven door menselijk handelen. De aarde speelt daarbij vrijwel nooit een actieve rol in de loop van het verhaal, maar is slechts een achtergrond waartegen de gebeurtenissen in de roman zich afspeelen.

Volgens Ghosh is dat kenmerkend voor de moderne, realistische roman die sinds de negentiende eeuw in zwang is geraakt. Schrijvers vergaten het (boven)natuurlijke en hadden enkel oog voor menselijke drama's. Daar waar de natuur in oudere teksten nog een actieve rol kon spelen in het denken en handelen van mensen (denk bijvoorbeeld aan het Bijbelboek *Exodus*, waarin God tot Mozes spreekt vanuit een brandende braamstruik⁴), zorgt de focus op menselijke drama's er in moderne romans voor dat de natuur op de achtergrond raakt. De menselijke en natuurlijke wereld worden gescheiden: menselijke personages bewegen zich in een omgeving, zonder dat die omgeving ingrijpt. Klimaatverandering dwingt ons die scheiding tussen mens en natuur te bevragen. Niet alleen blijkt de mens ineens een geologische factor die

1. Rob Nixon, *Slow violence and the environmentalism of the poor* (Cambridge MA 2011) 2.
2. Timothy Clark, *The value of ecocriticism* (Cambridge 2019) 38-56.
3. Amitav Ghosh, *The great derangement. Climate change and the unthinkable* (Chicago 2016) 22-32.
4. *Exodus* 3, 1-6.

invloed uitoefent op aardse processen, ook dwingen veranderingen in de omgeving (zoals zeespiegelstijging, droogte, of bosbranden) de mens om zich aan te passen.⁵

Hoewel Ghosh met zijn boek heeft willen waarschuwen voor het onvermogen van de menselijke verbeeldingskracht, wordt zijn waarschuwing door schrijvers, kunstenaars en beleidsmakers ook wel gebruikt om het tegendeel aan te tonen. De verbeelding wordt juist als oplossing gezien van het probleem. ‘Alleen de verbeelding kan ons redden,’ zei de voormalig Nederlandse Rijksbouwmeester Floris Alkemade in 2020 in een Brainwash Talk: ‘Ik zie de verbeeldingskracht echt als een kracht die verandering teweeg kan brengen op het moment dat het nodig is.’⁶ Jan Bonjer, de dijkgraaf van waterschap Hollandse Delta, stelde in *Volkskrant.nl* dat de klimaatcrisis de Nederlandse waterschappen dwingt om zichzelf opnieuw uit te vinden. ‘Laat de verbeelding weer spreken,’ riep Bonjer op: ‘Laat de verbeelding spreken zoals we die kenden in de aanloop naar de bouw van de Oosterscheldekering, het nog altijd stimulerende slotakkoord van de Deltawerken.’⁷ Ook de Nederlandse schrijver Adriaan van Dis liet zich bij het schrijven van zijn roman *KliFi* (afkorting van *KlimaatFictie*) inspireren door de Indiase romancier. ‘Amitav Ghosh roept op om fictie te gebruiken voor het verbeelden van de ramp die ons te wachten staat en die waarin we al leven,’ zegt hij in een interview met *Volkskrant.nl*: ‘Ik heb aan die oproep willen voldoen.’⁸ Ook schrijver Christiaan Weijts getuigt van eenzelfde activisme: ‘Terwijl de wereld in brand stond, kwamen grote Nederlandse schrijvers met een boek over hun moeder. Daarom stelde ik de opdracht aan mezelf: gooi iets open!’ Zijn toekomstroman *Furore is* volgens hemzelf een antwoord op het kortetermijndenken van onze tijd, ‘een pleidooi voor taal, voor verbeeldingskracht’.⁹

Maar wat is precies de verbeelding? In globale zin is een verbeelding een voorstelling die we maken van de wereld om ons heen, uitgedrukt in een bepaalde vorm. Die vorm kan verschillen. Vaak wordt de verbeelding opgevat als iets kunstzinnigs, als de kunst om dingen uit te drukken in beelden. Dat wil echter niet zeggen dat de verbeelding is gebonden aan het domein van de kunsten. Eerder betekent het dat de

5. Zoals u in tekst 2.1 ook al hebt gelezen: Bart Verheggen, ‘Het maatschappelijk klimaatdebat’ in: Idem, *Wat iedereen zou moeten weten over klimaatverandering* (Amsterdam 2020).
6. Floris Alkemade, ‘De kracht van de verbeelding,’ *Human, Brainwash* aflevering 30 (16 Augustus 2020): https://www.npostart.nl/brainwash-talks/16-08-2020/VPWON_1317432.
7. Jan Bonjer, ‘Een radicale omkering van het denken is nodig in waterland Nederland: tijd voor cruciale (r)evolutie’, *Volkskrant.nl* 20 mei 2021: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/een-radicale-omkering-van-het-denken-is-nodig-in-waterland-nederland-tijd-voor-cruciale-r-evolutie~bba834d6/>.
8. Adriaan van Dis, geïnterviewd in: Onno Blom, ‘Interview Adriaan van Dis. “Ik wil niet vervreemden van mijn eigen tijd. En ik wil ab-so-luut niet verbitteren”’, *Volkskrant.nl* 19 Februari 2021: <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/ik-wil-niet-vervreemden-van-mijn-eigen-tijd-en-ik-wil-ab-so-luut-niet-verbitteren~bfa9ac98/>.
9. Christiaan Weijts, geïnterviewd in: Marjolijn de Cocq, ‘Christiaan Weijts: “Ik heb voor deze roman meer research gedaan dan ooit”’, *Parool.nl* 26 November 2020: <https://www.parool.nl/kunst-media/christiaan-weijts-ik-heb-voor-deze-roman-meer-research-gedaan-dan-ooit~b60d822e/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

voorstelling die mensen van de wereld maken, altijd een creatie van de mens is en dus niet volledig overeenkomt met de wereld zelf. In deze cursus maken we onderscheid tussen *fictieve* en *non-fictieve* verbeeldingen; beide typen hebben eigen manieren en vertelvormen om de wereld om ons heen te benaderen en voor te stellen.

(1) *Fictieve verbeeldingen* zijn cultuuruitingen waarin het voorgestelde wordt gezien als het product van de verbeelding van de maker, als door hem of haar verzonnen stof. Denk hierbij aan romans, korte verhalen, poëzie, schilderijen, stripboeken, games, muziek, dans enzovoorts.

(2) *Non-fictieve verbeeldingen* zijn cultuuruitingen die voornamelijk informatief zijn en die een (toekomstige, verleden of hedendaagse) werkelijke realiteit beschrijven of verbeelden. Denk hierbij aan wetenschappelijke scenario's, opiniestukken, beleidskaarten, landschapsontwerpen, overheidscommunicatie, essays of documentaires enzovoorts.

Het onderscheid tussen deze twee typen verbeelding betekent niet dat er geen overlap is. De grens tussen het fictieve en het werkelijke is niet altijd duidelijk. Fictie kan ook informeren, of een waarheidsgetrouw beeld willen geven, en non-fictie kan evengoed gebruikmaken van verhalende en creatieve elementen.

In deze cursus benaderen we beide typen verbeelding als cultuuruitingen. Dat wil zeggen dat ze uiting geven aan, beïnvloed worden door, of een reactie zijn op de culturele waarden en opvattingen die in een bepaalde cultuur gangbaar zijn.